

- в Україні. Науковий щорічник 2007 рік. Кн. II. — Львів: «Логос», 2007. — С. 251–258.
19. Щедрин А. Т. Проблемы отношений науки и религии на исходе нового времени [Текст] / А.Т.Щедрин // Віра і Розум . — Х. — 2000. — №1. — С. 57–61.
20. Щедрин А. Т. Спіритизм як феномен «нової» релігійності (розвиток, соціокультурні трансформації) / А. Т. Щедрін // Культура України : збю наук. пр., 2005. — Вип. 16. — С. 70–96.

Надійшла до редколегії 17.12.2009 р.

УДК 930.1:631.11(477) "1922/1930"

В. В. КАЛІНІЧЕНКО

ЗЕМЕЛЬНА ГРОМАДА В УКРАЇНСЬКОМУ ДОКОЛГОСПНОМУ СЕЛІ (1922–1930 РР.): ПОВНОВАЖЕННЯ, ОБОВ'ЯЗКИ ТА СТРУКТУРА ВЛАДИ

Вивчено структуру, повноваження та обов'язки земельної громади, порядку обрання її керівних органів, функціонування адміністративного апарату, прав та обов'язків членів цього поземельного інституту в українському доколгоспному селі.

Ключові слова: селяни, земельна громада, влада.

Изучены структура, полномочия и обязанности земельного общества, порядок избрания его руководящих органов и функционирования административного аппарата, прав и обязанностей членов этого поземельного института в украинской доколхозной деревне.

Ключевые слова: крестьяне, земельное общество, власть.

Article is devoted studying of structure, powers and duties of a ground society, an order of election of its directing bodies and functioning of administrative apparatus, the rights and duties of members of this land institute in Ukrainian dokolkhoznoy to village.

Key words: peasants, a ground society, the power.

Земельна громада — поземельно-господарське об'єднання селян УСРР в доколгоспному селі засновувалося в УСРР згідно із Земельним Кодексом 1922 р. [6, ст. 10], охоплювало всі селянські господарства республіки. Земельна громада була організацією, що мала великі потенційні можливості для розвитку сільського господарства — у ній поєднувалися особисті та суспільні потреби селян, економічної необхідності в суцільній колективізації селянських господарств не було. Однак цей важливий поземельний інститут не мав належного висвітлення в історіографії [7]. Узагалі

більшість сучасних істориків-аграрників земельну громаду помилково ототожнюють з дореволюційною селянською общиною і вважають її чимось архаїчним, безмежно відсталим і не вартим уваги [8, с. 141]. Всебічне дослідження земельної громади необхідно розпочати з висвітлення її юридичного статусу, прав та обов'язків.

Земельна громада генетично походить із сільської громади, що діяла в дореволюційному українському селі. Але юридичне оформлення земельна громада дістала по Земельному Кодексу УСРР 1922 р. [6, ст. 10]

Держава поклала на земельну громаду такі функції: проводити зрівняльний (однаковий для всіх) розподіл землі в об'єднаннях з общинною формою землекористування; охороняти стійкість землекористування окремих дворів у громаді; стежити за належним використанням землі; не допускати випадків незаконного здавання землі в оренду або фактів відкритого і прихованого продажу землі; встановлювати правильний порядок користування угіддями спільного використання; клопотати про проведення в об'єднанні землеустрою; вживати заходів до збереження єдності двору; організовувати і втілювати заходи з меліорації і культивуації непридатних для сільського господарства земель, заліснювати піски та яри, облаштовувати ставки, осушувати болота та мочарі; організовувати розпорядок і час випасу худоби на громадському вигоні й регулювати використання толоки; встановлювати й змінювати сівозміну при землевлаштуванні об'єднання; стежити за дотриманням окремими громадянами чистоти посіву в односортних масивах; організовувати боротьбу з бур'янами і шкідниками сільського господарства; сприяти поширенню агрономічних, ветеринарних, зоотехнічних знань серед селян; організовувати злучні пункти та стежити за доцільним використанням громадських племінних тварин; організовувати громадське використання млинів, крупорушок, олійниць, прокатних пунктів сільськогосподарського реманенту, всього того, що необхідно в повсякденному господарюванні селянина і яке складно або й неможливо набути одному господарству; стежити за порядком у громадських лісах і організовувати правильне використання лісу [10. — Ф. 27. — Оп. 7. — Спр. 14. — Арк. 3–6.].

Таким чином, коло обов'язків громади охоплювало питання землекористування, землеустрою, меліорації, лісового господарства, агрономічних і зоотехнічних заходів, переробки продуктів сільського господарства тощо. Щоб змусити окремі недбайливі двори дотримувати встановлених розпорядків, громада отримала право запроваджувати обов'язкові правила для своїх членів [1, с. 22].

Земельна громада, як об'єднання селянських господарств, повинна була мати орган, що виявляв її волю, керував її справами. Таким органом були загальні збори (сход) повноправних її членів [6, ст. 51]. Але неможливо було щодня скликати загальні збори, й не могли збори, що склалися з багатьох осіб, розглядати й вирішувати всі поточні питання. Тому загальні

збори для щоденної роботи, вирішення поточних питань обирали уповноважених, якщо громада була невелика, якщо громада була велика — правління. Для контролю за роботою уповноважених (правління) обиралася ревізійна комісія. У земельних громадах, що збігалися у своїх межах з територією сільради, обов'язки, які покладалися на виборні органи земельної громади, виконувала сільська рада [6, ст. 50, 51]. Але правління та уповноважені земельної громади, а також і сільська рада мали право виступати перед державними й іншими установами і приватними особами від імені земельної громади тільки в тому разі, коли мали на це відповідне доручення від загальних зборів (сходу) громади. Без такого доручення (особливої постанови загальних зборів) дії уповноважених, правління або сільради, як органу управління земельної громади, вважалися недійсними, а отже, не обов'язковими для земельної громади [2, с. 60]. Таким чином, згідно із Земельним Кодексом загальні збори (сход) земельної громади — найвищий орган влади у земельній громаді. У загальних зборах або на сході мали право брати участь всі землекористувачі, як чоловіки, так і жінки, які досягли вісімнадцятирічного віку і були членами цієї громади [6, ст. 53].

Загальні збори (сход) вирішували всі питання земельної громади, а саме: встановлювали і змінювали порядок користування різними угіддями в громаді; приймали статут громади й, у разі необхідності, вносили до нього зміни і доповнення; вирішували клопотання про зарахування в громаду нових землекористувачів зі сторони або про вхід із громади з землею; приймали постанову про землеустрій, перехід на широкі смуги, відрубів і хутори, про розподіл землі між членами громади тощо; проводили земельні переділи і розверстки згідно зі встановленим порядком користування землею; при черезсмужному користуванні землею вирішували питання про спільну сівозміну, випас худоби тощо; розпоряджалися угіддями спільного користування та вільними земельними ділянками; вибирали уповноважених і встановлювали порядок контролю над ними [6, ст. 52].

Загальні збори (сход) вважалися законними, якщо на них були присутні домогосподарі або представники не менше половини дворів громади. По справах, що стосувалися встановлення або зміни порядку землекористування, загальні збори вважалися законними, коли на них були присутні представники не менше двох третин дворів і не менше половини всіх повноправних членів громади. Інші справи вирішувалися простою більшістю голосів. Кожний учасник зборів (сходу) мав тільки один голос [6, ст. 56].

При вирішенні земельних справ загальні збори, інші органи земельної громади мали керуватися Земельним Кодексом та іншими діючими законами владі, а також прийнятим статутом, ухвалами (приговорами) громади та місцевими звичаями, якщо вони не суперечили закону. Нагляд за діяльністю громади за законом покладено на райвиконком [6, ст. 56].

Загальні збори земельної громади скликали, зазвичай, у неробочий час, здебільшого в неділю. Скликанням займалися уповноважені або члени

правління. Про час та місце загальних зборів, а також питання, що розглядалися на цих зборах, членів громади повідомляли завчасно.

Ми методом вибірки відібрали дані про організацію та діяльність 55 земельних громад за 1923–1929 рр. Їхня діяльність зафіксована в 501 протоколі загальних зборів цих поземельних організацій. Згідно з опрацьованими протоколами, на цих зборах (сходах) було розглянуто 1705 різних питань життя земельної громади. Аналіз цих питань засвідчує весь спектр організаційної діяльності земельних громад. Зокрема, про прийняття статуту земельної громади йшлося в 38 випадках; про склад (членство) в земельній громаді, затвердження подвірно-посімейних списків — у 21 випадку; про вибори правління земельної громади та звіти про їх роботу — у 33 випадках; про вибори уповноважених земельної громади — у 91 випадку; про вибори ревізійної комісії земельної громади та звіти про їх роботу — у 24 випадках; про призначення секретарів, правління громади, найм пастухів, об'їждчиків, польових, лугових, лісових сторожів, землемірів, сторожів гамазеїв, десятників, стохатників, пожежних старост, скарбників — у 91 випадку; про збір коштів на громадські потреби (за роботу уповноважених, лісників, пастухів, сторожів, скарбників та інших, на землеустрій, на ремонт або будівництво колодязів, мостів, доріг, шкіл, лікнепів, фельдшерських пунктів, пошти, сільради, на лісовий устрій, на пожежне обладнання, на закупку посівного матеріалу тощо) — у 94 випадках; про земельні питання (облік та розподіл землі, відрізка земельних лишків, землеустрій, відвід садиб, розподіл сінокосів, використання толоки тощо) — у 284 випадках; про лісове питання (відвід лісу громаді, облік лісу, лісоустрій, правила рубки в громадському лісі, надання в оренду лісових полян, сінокос в лісі, вивезення дубів з громадського лісу, недільник лісу, охорону лісу, боротьбу з незаконними порубками лісу, збір хмизу, прочистку лісу і боротьбу з лісовими шкідниками тощо) — у 84 випадках; про утримання худоби (громадських бугаїв, жеребців, кнурів), правила випасу худоби на вигоні, толоці, в лісі, заборону випасу худоби на озимих посівах і сіножатях тощо — у 48 випадках; про питання агрокультури (виконання агромінімуму, визначення часу оранки толоки, проведення весняної посівної кампанії, організацію сільськогосподарської виставки, посів однолітніх трав на толоці, організацію зерноочисних пунктів тощо) — у 63 випадках; про меліоративні роботи (боротьбу з ерозією землі, посадку на непридатних для сільського господарства землях сосни, шельюги тощо) — у 26 випадках; про громадські роботи (ремонт або будівництво доріг, мостів, гатей, колодязів, гамазеїв, шкіл, фельдшерських пунктів, скотомогильників тощо) — у 202 випадках; про різні поточні справи — у 606 випадках. До вибірки ввійшли протоколи загальних зборів: Введенської земельної громади, Зеленоколодязянської земельної громади, Веселої земельної громади Чугуївського району Харківської округи; Новоземельної громади, Середівської земельної громади, Верхньоорільської земельної громади, Лісовинської та Ганебної земельних громад, Першої, Другої, Третьої, Новосвітської та Красної

земельних громад Олексіївського району Харківської округи; Правої Липецької земельної громади, Лівой Липецької земельної громади, Червоноланівської (п'ятої) Липецької земельної громади, Олексіївської земельної громади, Соломахівської земельної громади, Плосківської земельної громади, Великопроходівської земельної громади, Маманово-Серебряківської земельної громади, Черняхівської земельної громади, Земельного об'єднання 50-ти домогосподарів, Карпенківської земельної громади Липецького району Харківської округи; Дементіївської земельної громади Дергачівського району Харківської округи; Базаїївської земельної громади Печенізького району Харківської округи; Вишівської земельної громади, Зміївської земельної громади, Задонецької і Гайдарівської земельних громад, Костантинівської земельної громади, Борівської земельної громади, Диптанівської земельної громади, Соколівської земельної громади Зміївського району Харківської округи; Малописарівської земельної громади, Лемещанської земельної громади Сіннянського району Харківської округи; Третьой та Шостої земельних громад Довжанської сільради Золочівського району Харківської округи; Валківської земельної громади Валківської сільради і району Харківської округи; Чапельської земельної громади Савинського району Ізюмської округи; Іванівської земельної громади Лемківської сільради Ізюмської округи; Базарянської земельної громади Барвінківського району Ізюмської округи; Григорівської, Африканівської та Новопетрівської земельних громад Барвінківського району Ізюмської округи; Красної земельної громади Старобільської округи; Білої земельної громади Новосвітловського району Старобільської округи; Троїцької земельної громади Малокозаківської сільради Старобільської округи; Красноярської земельної громади Старобільської округи; Кашино-Вишневецької земельної громади Луганської округи.

Як типовий приклад робіт загальних зборів громади можна навести роботу Константинопільської земельної громади Зміївського району Харківської округи. Її протоколи добре збереглися за 1927–1929 рр. Це була звичайна земельна громада, яка налічувала у своєму складі 334 двори. Виявлялося, що сход цієї громади вирішував у 1927 р. такі питання про: найм сторожів для охорони луку, лісу, посівів; вибори уповноважених по земельних справах; випас худоби в лісі; ремонт греблі, мостів, колодязів, клубу, кладовища; організацію споживчого кооперативного товариства; пожежну валку; землеустрій; порядок проведення громадських робіт; чергування нічних сторожів; наділення громадян городами; розподіл сінокосів; меліорацію луку; правила використання лісу і боротьбу зі савільними порубками в лісі; прийняття нових членів у громаду; прийняття статуту земельної громади; вибори правління земгромади; звіт ревізійної комісії земельної громади; доповідь уповноваженого земельної громади про виконану роботу; оплату праці сторожів і членів правління громади; землеустрій; про розподіл палива (хмизу) між нужденними. У 1928 р. сход цієї земельної громади вирішував питання про: розподіл сіножатей поміж

дворами; кредитування членів громади для осінньої посівної кампанії; затвердження протоколів правління земельної громади; різні поточні справи (встановлення норми городніх дільниць, організацію виселків при землеустрої громади, наділення садибами та ін.), посівну кампанію, плату за землеустрій, відвід виселків, відвід землі для колективу, відвід землі під нові польові дороги, хлібозаготівлі, вибори уповноважених сільськогосподарської кооперації; другу державну позику індустріалізації; сільськогосподарський податок; розподіл сінокошу (отави); остаточне затвердження проекту землеустрою громади; заготівлю палива для громадян; самооподаткування; кредити на землеустрій; розподіл землі під конопланник; розподіл непридатних для посівів земель; розподіл сіножатей; охорону межових знаків; виділення сінокошу для громадського бугая; виділ дворів на виселки Реп'яхівку, Красне, Старосілля; дорізку землі до норми садибного місця; оголошення і затвердження списку земельних груп під час проведення землеустрою; заходи підвищення врожайності сільськогосподарських культур. У 1929 р. загальні збори громади вирішували питання щодо весняної посівної кампанії; хлібозаготівлі; довиборів членів земельного правління; виборів агроуповноважених (по сотнях); закладки масиву чистосортного ячменя; організації прокатного пункту; передачі трактора «Фордзон» від земельної громади в артіль «Хлібороб»; нового єдиного сільськогосподарського податку на 1929 р. і 1930 р. [5. — Ф. Р-3772. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 1-89]

Правління або уповноважених громади обирали на один рік, і вони були представниками земгромади в усіх її відносинах з державними установами, громадськими організаціями й приватними особами [9, ст. 42-49].

Кількість уповноважених не регламентували, все залежало від загальних зборів і кола обов'язків. В обстежених у 1927 р. земельних громадах Харківської округи кількість уповноважених складала в окремій громаді 1-5 осіб, а пересічно: 1-2 особи [5. — Ф. Р-845. — Оп. 1. — Спр. 475. — Арк. 75-100].

Серед обов'язків уповноважених по земельних справах або правління: виконання ухвал загальних зборів громади і нагляд за виконанням ухвал сходу членами громади; складання прибутково-видаткових кошторисів громади і витрата коштів згідно з кошторисами, затвердженими загальними зборами; нагляд за раціональним використанням землі; зокрема, щоб не здавали землю в оренду з порушенням закону; ознайомлення загальних зборів про виявлені порушення; нагляд за громадськими будівлями; за дотриманням правил членами громади, в яких перебувала на утриманні громадська худоба, встановлених сходом умов і правил годівлі та використання цієї худоби; за проведенням заходів по боротьбі з епізоотіями і за жививанням заходів щодо запобігання захворюванням худоби; укладання від імені громади угод на позики, купівлю та продаж майна; подання загальним зборам звітів про свою діяльність. Уповноваженим по земельних справах

або правлінню надавалось право вирішувати суперечки щодо землекористування окремих дворів громади, подавати від імені громади позови до суду і відповідати у суді по позовах проти громади [5. — Ф. Р-1934 — Оп. 1. — Спр. 93. — Арк. 14; Ф. Р-1963. — Оп. 2. — Спр. 26. — Арк. 10–11].

Як приклад роботи правління земельної громади можна навести на діяльність правління Велико-Проходянської земельної громади Липецького району Харківської округи. У 1927/28 господарському році вона вирішувала такі питання: 14 грудня 1927 р. — про проведення меліорації боліт та заболочених луків, про виплату боргу сільбанку, розміщення облігацій індустріалізації серед громадян; 17 січня 1928 р. — про обстеження лісів громади; 5 березня 1928 р. розглядали питання про кошти для проведення землеустрою в громаді, найм луків в урочищі Харків колишнього Суслова, заяви громадян про наділення їх садибними ділянками; 22 травня 1928 р. — про перевірку садибних ділянок; 19 серпня 1928 р. вирішували питання про розподіл хмизового лісу між членами громади, проведення землеустрою, ремонт дороги, заяви громадян про наділення землею, самозахват садибною землею Г.А. Нікуліної громадянином І.К. Скоромним, влаштування прогону для худоби, виплату винагороди громадянину В.Ф. Овчинникову за косовицю трави для потреб коней правління громади, про обмін садибами; 21 жовтня 1928 р. слухали питання про результати обміну землі в громаді, розбір заяв громадян [5. — Ф. Р-1850. — Оп. 1. — Спр. 26. — Арк. 1–45].

Коли в земельній громаді було кілька уповноважених, кожен із них мав свої напрями роботи: один зосереджував увагу на розподілі землі, інший стежив за лісовим господарством громади, в обов'язки третього входило ведення судово-земельних справ тощо [4. — Ф. Р-5631. — Оп. 1. — Спр. 591. — Арк. 1; 5. — Ф. Р-1788. — Оп. 2. — Спр. 6. — Арк. 33]. На випадок хвороби, тимчасової відсутності, залишення посади або смерті уповноваженого чи члена правління загальні збори негайно вибирали з-поміж повноправних членів громади інших на цю посаду [5. — Ф. Р-850. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 58]. Уповноважені по земельних справах або члени правління мусили виконувати свою роботу відповідно до ухвал сходу. У випадку, коли загальні збори дійшли висновку, що уповноважений чи член правління скоїв протиправний вчинок або доведена його бездіяльність, завдавши такими діями шкоди громаді, така особа негайно звільнялася з посади, котру обіймала [4. — Ф. Р-5631. — Оп. 1. — Спр. 591. — Арк. 37].

Уповноважених, які представляли виконавчий орган земельної громади, слід відрізнити від тих осіб, котрим земельна громада надавала повноваження для виконання окремого доручення. Так, наприклад, на уповноваженого по землевпорядкуванню покладалося безпосереднє проведення всіх справ по землеустрою. Коло їхніх повноважень визначалось спеціальною ухвалою загальних зборів. Як типову можна навести ухвалу сходу Черкасько-Тишківської земельної громади Липецького району Харківської округи від 13 травня 1923 р. Обравши Ф. І. Сотникова, С. С. Зуба, В. І. Костенка, І. І. Близнюка та С. І. Сотникова уповноваженими по землевпорядкуванню,

загальні збори доручили їм "вирішувати всі питання і суперечки, що можуть виникнути при відмежуванні фактичного землекористування громади, проводити порівняльну розцінку орної, городньої, садибної та лугової землі земгромади, вирішувати всі питання, що можуть постати при розверстанні землі поміж окремими дворами, укладати від імені земельної громади угоди з справ, що стосуються землеустрою [5. — Ф. Р-850. — Оп. 4. — Спр. 2. — Арк. 13].

Часто земельним громадам доводилось через суди обстоювати свої інтереси. Під час вирішення судових суперечок репрезентантами земельних громад могли бути не тільки уповноважені по земельних справах (члени правління), а й інші особи, якщо загальні збори доручали їм захищати громадські інтереси в суді. Так, сход Лебединської земгромади Сумської округи 31 травня 1925 р. виніс ухвалу про наділення І. К. Зіничя та І. А. Василюченка повноваженнями на ведення всіх судово-земельних справ громади. Новообрані уповноважені мали право від імені земгромади подавати позови до судово-земельних комісій та відповідати в судових земельних комісіях по спрямованих проти громади позовах [4. — Ф. Р-713. — Оп. 2. — Спр. 4. — Арк. 194].

Для перевірок діяльності виборного органу управління загальні збори земельної громади обирали ревізійну комісію. Ревізійна комісія складалася зазвичай з трьох осіб. Членів ревізійної комісії обирали терміном на один рік із числа повноправних членів громади, які не обіймали в громаді ніяких інших посад. Комісія ревізувала уповноважених та правління щодо виконання доручень загальних зборів і не менше одного разу на рік проводила ревізію всієї діяльності виборного органу громади, також перевіряючи при цьому цілість громадського майна і коштів [5. — Ф. Р-535. — Оп. 1. — Спр. 308. — Арк. 185; Ф. Р-1934. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 12].

Адміністративний апарат земельної громади був зведений до мінімуму, не було ніякого протиставлення апарату громаді. Авторитет громади ґрунтувався на глибокому демократизмі цього поземельного інституту. Пройшовши випробування буремними подіями 1917–1921 рр., інститут земельної громади, юридично оформлений у 1922 р., виявився дієвим інструментом у нових економічних умовах. Причина — об'єднуючі принципи, які були основою організаційної будови земельних громад. Земельні громади та їх керівні органи склалися з представників усіх соціальних груп села. Громаду об'єднували загальні земельно-господарські інтереси її членів, відкритий, гласний спосіб вирішення проблем. Все це робило земельну громаду придатною до діяльності в умовах доколгоспного села.

У подальшому необхідно дослідити зв'язок сільської громади із земельною громадою, етапи генезису земельної громади; вивчити розміри, чисельність, склад, фінанси цього поземельного інституту; визначити роль земельної громади в розвитку сільського господарства; проаналізувати земельну громаду як організацію кооперативного типу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюлетень НКЗ УСРР. — Х., 1924. — № 24. — 50 с.
2. Гершионов М. Земельний Кодекс УСРР : Порадник селянам та земельним робітникам / М. Гершионова. — Х. : Радянський селянин, 1927. — 196 с.
3. Державний архів Луганської області.
4. Державний архів Сумської області.
5. Державний архів Харківської області.
6. Земельний Кодекс УСРР. — Х. : Видання НКЗС УСРР, 1922. — 90 с.
7. Калініченко В.В. Висвітлення земельної громади українського доколгоспного села в історіографії / В.В. Калініченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2008. — № 835. — С. 67–74.
8. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиріччя ХХ ст. — Дніпропетровськ : Інновація 2007. — 456 с.
9. НКЗС УСРР. Зразковий статут земельної громади : Для земельних громад з громадським розпорядком землекористування. — Херсон : Держдрук, 1924. — 15 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Надійшла до редколегії 03.12.2009 р.